

## Přirozené právo a pozitivní právo (doprovodný text k přednášce)

### Právní stát

Právo je spojeno se státem. Dokonce jsme víme, že podle Georga Jellineka je právní teorie součástí věd o státu. Stát právo vytváří (je tvůrcem práva), nebo alespoň uznává, uskutečňuje právo (prostřednictvím svých orgánů). Zároveň je stát adresátem práva (právní normy regulují jeho chování či vůbec jeho existenci). Stát právo vytváří, podílí se na jeho uplatňování ve společnosti a také bývá adresátem právních norem. I pokud však činnost státu reguluje zákon, státem vytvořený, (například občanský zákoník, který považuje stát za právnickou osobu), hovoříme o právu heteronomním a nikoli autonomním.

Stát nemůže jednat – či spíše by neměl, pokud mluvíme o právním státě – jinak, než jak mu výslovně ukládají právní normy. Realizovat státní moc lze pouze na základě a v mezích práva. Toto omezení vyplývá z ústavy, zákonů a dalších právních aktů, a mezinárodních smluv. Pokud hovoříme o zákonnosti, máme tím na mysli všeobecnou vázanost právem, které podléhá také stát. Ústava České republiky tento požadavek formuluje v čl. 2 odst. 3: „*Státní moc slouží všem občanům a lze ji uplatňovat jen v případech, v mezích a způsoby, které stanoví zákon.*“

Pro spojení práva a státu jako určité politické a mocenské organizace společnosti má stěžejní význam požadavek **primátu (převahy) práva nad státem**, který se projevuje v ideji **právního státu**. Stát podle této ideje nemá právo plně pod svou mocí – stát je právu podřízen a musí je respektovat.

Otázkou, která se v této souvislosti objevuje, zní, zda je pozitivní právo **zcela** v dispozici normotvůrce (například v našem případě parlamentu); zda si s ním může dělat všechno, co chce? Z pohledu přirozenoprávního paradigma tuto otázku můžeme zodpovědět snadno. Německý právní filosof Robert Alexy v tom cituje Spolkový ústavní soud: „*Právo a spravedlnosti nejsou zákonodárci k dispozici. Představa, že „ústavodárce může vše uspořádat podle své vůle, by znamenala návrat k duchovnímu stanovisku bezhodnotového právního pozitivismu, které je v právní vědě a praxi už dlouhou dobu překonané. Právě doba národního socialismu v Německu učí, že i zákonodárce může stanovit neprávo“ (BVerfGE 3, 225 (232)). Z tohoto důvodu Spolkový ústavní soud souhlasil s možností odepřít národně socialistickým „právním“ předpisům platnost jako právu, protože protirečí základním principům spravedlnosti tak zjevně, že soudce, který by chtěl je samotné nebo jejich právní následky uznat, by vyslovoval neprávo místo práva (BVerfGE 3, 58 (119); 6, 132 (198)).“ (Alexy 2009: 28).*

I v případech, že stát, prostřednictvím svých orgánů, může právo změnit, může tak učinit pouze dopředu stanoveným způsobem, a i tak nemůže s ním činit cokoli. Tuto myšlenku někdy nazýváme „vláda práva“, která je vyjádření toho, že stát je vázán právem.

Princip právního státu je natolik významný, že přesahuje do všech součástí práva, do každého právního institutu či pravidla. Například Nejvyšší správní soud jeho význam v některých součástech práva vnímá takto: „Podle čl. 1 odst. 1 Ústavy je Česká republika právní stát založený na úctě k právům a svobodám člověka a občana. Součástí pojmu právního státu v jeho soudobém chápání je vyloučení libovůle při výkonu veřejné moci. K tomu slouží při rozhodování o právech a povinnostech, děje-li se tak vydáváním formalizovaných individuálních aktů aplikace práva zákonem stanoveným procesním postupem, tedy i u rozhodnutí vydávaných v daňovém řízení, zpravidla odůvodnění takových aktů. Smyslem a účelem odůvodnění je především ozřejmit, proč správní orgán rozhodl, jak rozhodl, neboť jen tak lze ověřit, že důvody rozhodnutí jsou v souladu s právem a nejsou založeny na libovůli (srov. v tomto ohledu judikaturu Ústavního soudu, např. jeho nálezy ze dne 6. 3. 1997, sp. zn. III. ÚS 271/96, publikovaný pod č. 24/1997 Sb. ÚS, viz též [www.usoud.cz](http://www.usoud.cz)). Obsah odůvodnění proto musí být takový, aby uvedený účel, tedy zajištění přezkoumatelnosti rozhodnutí, byl naplněn. Tak tomu je, jsou-li z odůvodnění patrné důvody rozhodnutí v kontextu všeho podstatného, co předcházelo jeho vydání a mělo vliv na jeho obsah. Paušálně definovat požadovaný „minimální“ rozsah odůvodnění, aby bylo v konkrétním případě ještě přezkoumatelné, dost dobře nelze, neboť toto je vždy kontextuální a individuální kategorií – zrcadlí se v něm zejména průběh předchozího řízení, především procesní aktivita stran a prováděné dokazování, povaha skutkových a právních otázek, které byly v řízení řešeny, a v rozhodnutí, jímž bylo jiné rozhodnutí přezkoumáváno, i povaha a rozsah přezkoumané činnosti orgánu, který ve věci rozhodoval, jak vyplývá z konkrétní procesní úpravy.“ ([usnesení Nejvyššího správního soudu ze dne 19.2.2008, čj. 7 Afs 212/2006 - 74, č. 1566/2008 Sb. NSS](#))

### *Přirozené právo a pozitivní právo*

Pojem **právní stát** se pojí s tzv. **vládou práva (principem legality)** či **zákonností**. Tímto pojmem obvykle rozumíme podřízenost výkonu veřejné moci právním pravidlům. To znamená, že výkon veřejné moci je podřízen obecným právním pravidlům, která jsou dána předem (to znamená, že nejprve musí existovat pravidlo a teprve na jeho základě může veřejná moc jednat), a která jsou vykládána a aplikována právními profesionály, kteří respektují vnitřní pravidla právního systému a nezohledňují skutečnosti, které nemají právní význam (Veitch et al. 2018: 144). Tím jsou dány dostatečné procedurální záruky, které odlišují výkon práva od násilí nebo svévole. Všechny tyto znaky jsou však spíše formálního charakteru – jedná o záležitost formy, která musí být splněna, aby bylo rozpoznatelné, že se jedná o právo (obecná právní pravidla).

Skotský právní filosof [Neil MacCormick](#) (1941–2009) pojem legality spojoval s „výkonem veřejné moci, který musí být uskutečňován výlučně na základě předem daných pravidel, která jsou dostatečně obecná a jasná, a která stanovují práva a povinnosti, případe pravomoci či výjimky, které jsou stanoveny právě těmito pravidly. Výkon „vlády“ musí být vždy uskutečňován na základě takových pravidel.“ (MacCormick 1989: 184)

Otázkou ale zůstává, zda je tato forma dostatečná, nebo je potřeba zkoumat i obsah. Zda je nezbytné, aby tato obecná právní pravidla splňovala, například, i kritéria spravedlnosti, dobra nebo morálky. Zda je možné – byť to zatím působí poněkud překvapivě – aby některá pravidla platila jen proto, že je společnost – nebo třeba i jen právní profesionálové – považovala za správná a žádoucí; bez ohledu na shora zmíněnou formu. Zde si již nevystačíme s právem jako systémem pravidel vytvořených státem, ale musíme se zaměřit i na pojem **přirozené právo**.

Samotný pojem přirozené právo má celou řadu různých definic. Není neobvyklé, že ani právní filosofové, kteří se k přirozenému právu hlásí pracují s píše s pojmem morálka. Proto zde chápeme přirozené právo jako pedagogický pojem, který má za cíl obsáhnout všechny tyto normativní prvky.

[John Donne](#) (1571–1631) v roce 1608 konstatoval, že pojem přirozené právo je definován různými způsoby, přičemž není jasné, zda různí autoři tuší, co jím popisují. (Donne 1648: 36)

**Přirozené právo nám – může, ale také nemusí – pomoci zjistit, co způsobuje, že právo je právo. Jaké podmínky musí být splněny, abychom jakékoli pravidlo mohli označit jako právní pravidlo, tj. platné. Je-li dostatečné, že toto pravidlo splňuje formální kritéria – obvykle předem – stanovená lidmi (suverénem; například králem nebo parlamentem), která nám označí skutečnou vůli normotvůrce, pak si vystačíme s pojmem „pozitivní právo“. Pokud však nepovažujeme „právo“ pouze za produkt lidské vůle (rozhodnutí), ale hledáme v něm něco víc, co přesahuje časem a místem podmíněné rozhodnutí, neobejdeme se bez „přirozeného práva“.**

Přirozené právo si můžeme představovat mnoha různými způsoby – záleží na konkrétní době, historické epoše, ale také na tom, k jakému typu právní filosofie či teorie se daný autor přiklání. Co si však můžeme říci již nyní je, že přirozené právo bývá často charakterizováno jako model pozitivního práva. Jako vzor, kterému by se pozitivní právo (obvykle ve smyslu právy vytvořeného státem) mělo přibližovat. Nebo případně jako argumentační sadu, která pomáhá prosadit určité právní závěry a stanoviska, což je stanovisko zastávané například Otou Weinbergerem (Weinberger 2017: 70). Právo také nemůže existovat bez hodnot a jedním z jejich zdrojů (nikoli jediným a nikoli nezbytným) může být i to, co chápeme souhrnně jako přirozené právo. To ale také znamená, že můžeme předpokládat, že přirozené právo vyjadřuje představy, jaké zastává společnost, v níž jej uplatňujeme. To je samozřejmě v rozporu s univerzalistickým a stabilním konceptem přirozeného práva. Může nám to však napomoci vystihnout jeho místo ve společnosti a pochopit možné kulturní odlišnosti v chápání přirozeného práva.

Spravedlnost jako vzor pozitivního práva chápe i výrazný právní pozitivista Hans Kelsen – ten předpokládá, že spravedlnost je modelem pro tvorbu dobrého práva, případně kritérium, na jehož základě lze odlišit dobré a špatné právo. (Kelsen 1971: 295).

Rudolf kníže z Thurn-Taxisů (mimořádně jeden ze zakladatelů časopisu Právník – spolu s Karlem Jaromírem Erbenem a Janem Jeřábkem) chápal přirozené právo jako ideu práva vyvozenou z bytosti člověka, ke které se má (pozitivní) právo přibližovat. Zákonodárcům,

i těm, kteří právo používají (aplikují) usnadňuje právu porozumět a lépe určit, jaký má ve společnosti plnit cíl. (Thurn-Taxis 1861: 18)

Nejprve si však charakterizujeme pojem **pozitivní právo**.

## Pozitivní právo

Pozitivní právo je právo, které je výsledkem volní (rozumové a záměrné) lidské aktivity. Je to systém pravidel, který je vytvořený člověkem. Člověk, nejčastěji suverén, je nejen vytváří, ale může jej také měnit.

Enrico Pattaro uvádí, že pojem „pozitivní“ jakožto opak „přirozeného“ ve spojení s právem použil Calcidius ve svém komentáři (a překladu) k Platónovu Timaeovi, čímž chtěl odlišit to, co je vytvořeno člověkem od toho, co existuje přirozeně, tj. bez lidského zásahu. Jakožto právní pojem s „pozitivním právem“ operuje Justiniánův kodex (*legem ponere*, Codex II, 58, 2 a III, 1, 13). (Pattaro 2005: 80–81)

Podle australského právního filosofa [Johna Finnise](#) (1940) je skutečný rozvoj pojmu „pozitivní právo“ spojen s Tomášem Akvinským, který pomocí něj demonstroval proměnlivost a různost práva v čase a v závislosti na konkrétním společenském řádu. Podle něj je pozitivní právo spojeno s omylností a smrtelností člověka, jeho kreativitou. Po velmi dlouhou dobu vedle sebe existovalo přirozené a pozitivní právo a vytvářely jeden celek. Nedávalo smysl teoreticky zkoumat jen pozitivní právo, protože chyběl vzor, pomocí kterého by bylo možné pozitivní právo hodnotit. „Teprve“ od roku 1270, tedy od té chvíle, kdy Tomáš Akvinský provedl toto rozdělení, se, podle Finnise, pozitivní právo stalo samostatným systémem, který lze studovat bez dalšího. (Finnis 1999: 195).

Pozitivnost, jakožto koncept, který uspořádává pojetí práva se podle Johna Finnise objevil mezi teologickými humanisty v Paříži a Chartres kolem roku 1130, tj. zhruba tisíc let poté, co se pozitivnost stala filosofickým nástrojem. (Finnis 1999: 195).

Pozitivní právo a přirozené právo, jakožto objektu právní vědy, spolu existovaly velmi dlouho a nebylo pochyb o tom, že nad pozitivním právem je ještě další normativní systém, který je nezbytné použít při posuzování právních otázek. Skutečné uznání pozitivismu jako „výzvy“ příklonu k přirozenému právu můžeme umístit až roku 1776, kdy anglický filosof [Jeremy Bentham](#) (1748 – 1832) vydal *A Comment on Commentaries*. (Finnis 2002: 12)

Pro zjednodušení můžeme říci, že pozitivní právo bývá obvykle charakterizováno jako výsledek volní lidské aktivity. Je tedy vytvořeno lidmi, a je tvořeno systémem pravidel, jehož vynucování a kontrola jsou neodmyslitelně spojeny se státem. Velice často je pro něj charakteristický pojem platnosti (pokud je platné, existuje) – proto se hledají znaky a vlastnosti, které umožní určit, zda se jedná o platné právo nebo ne.

**Pozitivní právo je systém pravidel, jakožto projevů lidské vůle, který působí na své adresáty, aby určitým způsobem jednali bez ohledu na svou vůli či záměry, který je**

**spojen s určitým existujícím uznaným normotvůrcem, a které se projevuje v určité formě a jeho neuposlechnutí je spojeno s nepříznivými následky.**

Brněnský první filosof [František Weyr](#) (1879–1951) nabídl ve své *Teorii práva* znaky (Weyr 1936: 85-86), které nám pomohou pozitivní právo charakterizovat:

- je výslovně stanovené;
- pochází od empirického normotvůrce;
- působí na společnost (facticita);
- je změnitelné (existují výjimky);
- je úmyslně stanovené. (Weyr úmyslnost – stejně jako psanost – chápal jako podružný znak. Podle jeho koncepce se tak mezi pozitivní právo neřadily obyčeje. Není však důvod je k němu neřadit.)

K tomu si ještě přidejme, že pozitivní právo musí lidé (adresáti) poznat. Mimochodem, proto jsou důležité znaky platnosti, pomáhají nám pozitivní právo poznat. Bez poznání, tedy bez toho, že by adresát nevěděl, zda se o (pozitivní) právo jedná, nebo pokud je v takovém stavu, že poznat nelze, nemůže se o pozitivní právo jednat. Přirozené právo naproti tomu existuje i bez poznání. Je nezávislé na jakémkoli lidském poznání.

## Přirozené právo

Přirozené právo (v našem případě soubor normativních prvků, které jsou vně pozitivního práva) souvisí s představou, že svět je smysluplně uspořádán a platí v něm řád, který je nezávislý na člověku. Proto může sloužit jako shora zmíněný model pozitivního práva, ve kterém se odráží konkrétní společenská představa o ideálním světě, tedy vzor jednání, či právně významného uspořádání, který je v konkrétních společenských vztazích považován za správný či žádoucí (**lex ferenda**). Přirozené právo se obvykle považuje za stabilní prvek právního systému, který se – na rozdíl od práva pozitivního, které je proměnlivé – nemění. Vytváří tím neměnný prvek proměnlivého právního systému. Přirozené právo však nemusíme chápat jako systém pravidel, ale také jako principy směřující k základním dobrům, které je nezbytné uskutečňovat. (Finnis 2019: 62; blíže viz Osina 2019: 69-71)

Můžeme říci, že není důležité, zda přirozené právo existuje nebo neexistuje (což je i jeden z důvodů, proč málokdo jeho existenci popírá, a to včetně těch, kteří mu nepřisuzují žádný význam pro pozitivní právo), ale rozhodně má skutečné následky – minimálně v podobě sporů o povahu práva, či při rozhodování některých velmi závažných případů, často spojených s radikálními politickými změnami.

Navzdory tomu můžeme říci, že přirozené právo je kulturně podmíněno – lze to obejít tím, že řekneme, že samotné přirozené právo se sice nemění a po všechny časy zůstává stejné a jediné, co se mění je lidské poznání přirozeného práva, ale to v konečném důsledku pro jeho praktické používání znamená totéž.

Obecně lze také říci, že přirozené právo spojujeme s pravidly, která jsou na základě svého obsahu (který je považován za dobrý, správný nebo i spravedlivý), považována za žádoucí



do té míry, že mohou ovlivňovat právní pravidla, která jsou vědomě vytvářena člověkem. Proto bývá přirozené právo často spojováno s dobrem, spravedlností nebo morálkou – jsou to pravidla natolik dobrá či spravedlivá, že platí bez ohledu na svou formální povahu. Přitom mohou ovlivňovat právní systém natolik, že formálně bezvadná právní pravidla ztrácejí svou právní závaznost. Proto může přirozené právo sloužit jako zdroj standardů, pomocí kterých lze hodnotit lidské jednání (včetně právního jednání či právních předpisů – zákonů) jako dobrého nebo špatného, správného nebo nesprávného. (Finnis 2002: 1).

Přirozené právo se v našem kulturním okruhu nejlépe ukazuje na právu (závazných pravidlech) daných Bohem (nebo bohem či bohy).

To dokonce do té míry, že Hans Kelsen (podle Oty Weinbergera) spojuje veškeré přirozené právo s božskou podstatou. Sám Kelsen existenci přirozeného práva nepopíral, nepřisuzoval mu však ten význam, že by mohlo ovlivňovat platnost právních pravidel. Spojitost přirozeného práva a boží vůle připomíná také Leopold Pospíšil v případě Mezopotámie v době cca 1800 let př. n. l. Přirozené právo lidé v té době považovali za abstraktní, univerzálně aplikovatelný boží příkaz vůči všemu lidstvu. Bůh vydal příkazy jak člověku (přirozené právo), tak i přírodě (zákony přírody), přírodní zákony a přirozené právo byly považovány za příbuzné, protože měly stejný původ. Pozitivní právo pak byla konceptualizace přirozeného práva – tedy vyjádření přirozeného práva ve formách práva pozitivního. (Pospíšil 1997: 21)

Většina právního uvažování byla spojena s myšlenkou, že svět, včetně lidské společnosti, má svá pravidla, která směřují k dobru či spravedlnosti, tedy platí v něm řád, který je na člověku nezávislý, a který je utvářen božskou bytostí [můžeme říci božskou vůlí – reprezentantem tohoto názoru je například [William Ockham](#) (1287–1347)]. Vedle toho však můžeme jako zdroj přirozeného práva chápat intuici [např. [Baruch Spinoza](#) (1632–1677)], nebo také rozum (např. Hugo Grotius – viz dále).

### **Antické pojetí přirozeného práva**

Podívejme se na některé příklady (nikoli vyčerpávající) toho, jak přirozené právo chápali římské autoři:

*„Pohané nemají Zákon, ale když sami přirozeně dělají, co Zákon žádá, pak jsou Zákonem sami sobě. Nemají sice Zákon, ale prokazují působení Zákona zapsaného v jejich srdcích.“* Sv. Pavel: Římanům 2:14-15

*„Přirozené právo je to, co naučila příroda všechny živé tvory, neboť toto právo není vlastní pouze lidem, ale je společné všem tvorům, kteří žijí na zemi, obývají moře, i ptákům.“* (Domitius Ulpianus) (Digesta 2015: 125.)

Jaké má tedy přirozené právo znaky? Pokud se necháme inspirovat antikou, pak nám dobrý základ poskytl římský právník [Marcus Tullius Cicero](#) (106 př. n. l. – 43 př. n. l.). Podle něj je přirozené právo (Ibbetson 2018: 567):

1. vlastní všem lidem a není omezeno na konkrétní místo;
2. v souladu s opravdovým rozumem a není nutné jej vykládat (interpretovat), aby jej bylo možné použít;
3. pevně zasazeno do přírody;

4. neměnné v prostoru a čase;
5. základní, tj. nemůže být ničím nahrazeno ani odstraněno.

Přestože byly tyto znaky přirozeného práva položeny v antice, můžeme je použít i dnes. Základy současného pojetí přirozeného práva, které na antiku pochopitelně navazovaly, a které směřovaly spíše k jeho racionálnímu pojmání, položili holandský právník a filosof [Hugo Grotius](#) (1583 – 1645) a saský (německý) právní teoretik [Samuel von Pufendorf](#) (1632 – 1694). Pro Grotia podstatou přirozeného práva jeho racionální povaha, podle které je přirozené právo natolik samozřejmé, že není vázáno na boží existenci. (Grotius 1814: 19–20) **Přirozené právo z tohoto důvodu můžeme vnímat jako pokyny nebo návody, jak bychom se měli chovat, či jaká rozhodnutí, příkazy nebo činy jsou považovány za správné.** (Finnis 2002: 3)

Jaká jsou tedy **pravidla přirozeného práva**? To je nepochybně těžké určit. I jen z toho důvodu, že přirozené právo se může velmi obtížně poznávat. Podle Huga Grotia člověk může – díky svým znalostem – jednat podobně v podobných případech a se zájmem o společnost a má schopnost jednat podle obecných principů. Tyto schopnosti, které jsou podle Grotia v souladu s povahou lidského rozumu jsou zdrojem *přirozeného práva* (které Grotius také označuje jako *Jus*), k němuž náleží tato pravidla:

- nezmocnit se toho, co patří jiným osobám;
- pokud máme v držení věc někoho něco jiného, vrátit ji, stejně jako jakýkoli přínos, který jsme z toho získali;
- plnit sliby a napravit škody, jejichž vznik jsme zavinili;
- uznat existenci určitých věcí, které si zaslouží trest.

(Grotius 1853: xxv)

Již výše jsme si uvedli, že přirozené právo může souviset s tím, jakou kvalitu mají mít pravidla, která chápeme jako právní, a která regulují výkon veřejné moci. Vztah mezi přirozeným a pozitivním právem však také můžeme vymezit vztahem k zásadě *lex iniusta non est lex* (tedy zásadě, že pokud zákon není spravedlivý, není to zákon). Určitou protiváhou proti ní (nikoli však opakem) je zásada *dura lex, sed lex* (tvrdý zákon, ale stále zákon; Ulpianus, Digesta, 40, 9, 12, 1), kterou Ulpianus vyjadřoval, že právo se má dodržovat, i když působí křivdu. Podstatou tohoto rozdílu (v příklonu k přirozenému nebo výlučně pozitivnímu právu) je, zda na právní normu můžeme klást i další nároky (morálnost, spravedlnost atp.) a poměřovat ji s nějakým ideálem, nebo ne. Zda je právní norma platná/neplatná na základě pozitivněprávních (tedy spíše formálních) kritérií nebo zda by pro svou platnost měla být i spravedlivá (dobrá, morální atd.). Zda, jak píše americký právní filosof [Ronald Dworkin](#) (1931-2013), by pozitivní právo mělo být závislé na tom, co by mělo být. (Dworkin 1982: 165)

Výrok *lex iniusta non est lex* bývá připisován sv. Augustinovi (354–430). Podle Normana Kretzmanna však tento výrok, tak jak se obvykle cituje, se u Augustina, ani u Akvinského neobjevuje, byť se shodují na tom, že lze předpokládat, že morálně špatné právo by nemělo být právem. (viz Kretzmann 1988: 101)

## Literatura:

Alexy, Robert. *Pojem a platnost práva*. Bratislava: Kalligram, 2009.

Digesta, neboli, Pandekty: svazek I, kniha I-XV, vybrané části = Digesta, seu, Pandectae : tomus I, liber I-XV, fragmenta selecta. Přeložil Peter BLAHO, Jarmila BARTOŠÍKOVÁ, Michal SKŘEJPEK, Jakub ŽYTEK. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015.

Donne, John. *Biathanatos: A Declaration of that Paradoxe Or Thesis that Self-homicide is Not So Naturally Sin, that it May Never be Otherwise: Wherein the Nature, and the Extent of All Those Lawes, which Seeme to be Violated by this Act, are Diligently Surveyed*. London: Humphrey Moseley, 1648.

Dworkin, Ronald. „Natural“ Law Revisited. *University of Florida Law Review*, 1982, roč. 34, č. 2.

Finnis, John. Natural Law: The Classical Tradition. In Colem, Jules. L., Himma, Kenneth Eimar, Shapiro, Scott J. (eds). *Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Finnis, John. *Přirozený zákon a přirozené práva*. Bratislava: Kaligram, 2019.

Finnis, John. The Truth in Legal Positivism. In George, Robert P. *The Autonomy of Law: Essays on Legal Positivism*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

Grotius, Hugo. *Rights of War and Peace*. Cambridge: John Parker, 1853.

Grotius, Hugo. *The Rights of War and Peace, Including the Law of Nature and of Nations*. Vol. I. London: B. Boothroyd, 1814

Ibbetson, David. Natural Law in Early Modern Legal Thought. In Pihlajamäki, Heikki, Dubber, Markus D., Godfrey Mark (eds). *The Oxford Handbook of European Legal History*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

Kelsen, Hans. *What is Justice? Justice, Law and Politics in the Mirror of Science*. Berkeley: University of California Press, 1971.

Kretzmann, Norman. Lex Iniusta Non est Lex - Laws on Trial in Aquinas' Court of Conscience. *American Journal of Jurisprudence*, 1988, roč. 33, č. 1.

MacCormick, Neil. The Ethics of Legalism. *Ratio Juris*, 1989, roč. 2, č. 2.

Osina, Petr. *Nová teorie přirozeného práva*. Praha: Leges, 2019.

Pattaro, Enrico. The Law and the Right. A Reappraisal of the Reality that Ought to Be. *A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence*. Vol. 1. Dordrecht: Springer, 2005.

Pospíšil, Leopold. *Etnologie práva*. Praha: SET OUT, 1997.

Thurn-Taxis, Rudolf. [Právo přirozené a historické](#). *Právník*, 1861, č. 1, roč. 1.



Veitch, Scott, Christodoulidis, Emiliios, Goldoni, Marco. *Jurisprudence. Themes and Concepts*. London: Routledge, 2018.

Weinberger, Ota. *Norma a instituce. Úvod do teorie práva*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2017.

Weyr, František. *Teorie práva*. Brno: Orbis, 1936.